

491.82

N 241

LIBRARY

STACKS

NOV 19 1975

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XXI, св. 1—2

БЕОГРАД, 1975.

ОСНОВНИ ТИПОВИ ФРАЗЕОЛОШКИХ ОБРТА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Уводне напомене

1. Овај се рад углавном заснива на принципима које излаже Н. М. Шапски у својој књизи *Лексикологија современног руског језика* (Москва, „Просвещение“ 1972) 1—328. Сем тога, примењујем Белићеву теоријску лингвистичка решења која је изнео у књизи *О језичкој природи и језичком развоју* (Београд, 1941). Такође, узимам у обзир решења до којих је дошао М. Стевановић у својој књизи *Савремени српскохрватски језик*, II. Синтакса (Београд, 1969). Материјал сам црпао из ова два речника: 1) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (*Речник САНУ*) и 2) *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске (*Речник МС—МХ*).

2. Најпре је, разуме се, потребно дефинисати појам „фразеолошки обрт“. Под фразеолошким обртом ваља подразумевати оне синтагме или реченице (према Белићевој дефиницији ова два појма) које својом целокупношћу имају неко посебно значење, друкчије од онога које би имале кад би речи које сачињавају фразеолошки обрт имале своја стандардна „лексичка“ значења (реална или фигуративна). У питању је, дакле, фигуративно значење целе синтагме или реченице, а не само појединих речи у њима. На тај начин фразеолошки обрти, иако су устаљене кате-

горије у језику, чине казивање живљим, рељефнијим, односно, кад су у питању научни или сл. термини, доприносе гранању и прецизирању термина.

3. Две су основне категорије фразеолошких обрта у савременом српскохрватском језику:

I. фразеолошки обрти по структури једнаки реченици;

II. фразеолошки обрти по структури једнаки синтагми.

Но ово су само две основне категорије фразеолошких обрта. Треба, међутим, одмах рећи да има још неколико конструкција фразеолошких обрта у српскохрватском. А затим и то да у обе наведене основне категорије има више типова. Идимо редом.

Фразеолошки обрти по структури једнаки реченици

4. Фразеолошки обрти по структури једнаки реченици имају два основна типа:

1) у први тип иду они који нису гноме;

2) у други тип иду гноме.

5. Најпре ћу анализирати неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких реченици — који нису гноме.

У *Речнику САНУ* s. v. *врана* наведен је израз *Врана му је мозак ђойила* и дата ова дефиниција: 'луд је, изгубио је разум'. Овај фразеолошки обрт има облик реченице и, цео, има фигуративно значење.

Слично је и с изразом *То зна и ђијана врана* који *Речник САНУ* наводи такође s. v. *врана* дајући дефиницију: 'то сви знају'.

6. Узмимо сада неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких реченици који припадају типу гнома. Наш је језик веома богат оваквим обртима благодарећи народним пословицама.

Тако се у *Речнику САНУ* s. v. *врана* наводи пословица *Врана врани очи не вади*. Дата је ова дефиниција: 'рђав човек неће ра-

дити против исто таквог'. Већ се из наведене дефиниције види у каквим се случајевима може употребити ова пословица. Такође је јасан и карактер ових фразеолошких обрта: ове сажете народне изреке сугестивно саопштавају неку познату истину или корисну мисао, савет.

До истих се закључака може доћи анализом пословице *Вук длаку мења, али ћуд никада* која је у *Речнику САНУ* (s. v. *вук*) овако дефинисана: 'човек обично не мења своју праву природу, своје особине'.

Било би врло занимљиво у овоме правцу анализирати Вукову збирку *Српских народних пословица*: утврдити, нпр., које се све врсте реченица јављају у пословицама, постоји ли какав однос између значења пословица и реченичних типова у којима се оне јављају и сл.

Фразеолошки обрти по структури једнаки синтагми

7. Фразеолошки обрти по структури једнаки синтагми припадају зависним синтагмама и има их више типова:

- 1) придев + именица;
- 2) именица + генитив;
- 3) именица + предлошкопадежна форма именице;
- 4) глагол + именица;
- 5) зависни падеж без предлога;
- 6) зависни падеж с предлогом;
- 7) предлог + (придев + именица);
- 8) предлошко-падежна форма именице + генитив;
- 9) предлошко-падежна форма именице + предлошко-падежна форма именице;
- 10) глагол + прилог.

8. Најпре ћу анализирати неколико фразеолошких обрта по структури једнаких зависној синтагми који припадају типу: *придев + именица*.

У *Речнику САНУ s. v. јабука* наведен је израз *зелена јабука* и дата ова дефиниција: 'недорастао момак или девојка'. Овај фразеолошки обрт има облик синтагме (и то одредбене зависне синтагме) и, цео, има фигуративно значење.

Слично је и с изразом *пробни камен* који *Речник САНУ* наводи *s. v. камен* (још у рукопису) дајући ову дефиницију: 'оно што служи за пробу, проверу нечије вредности, способности'.

У овоме типу фразеолошких обрта има доста термина. Тако је, нпр., у *Речнику САНУ s. v. глава* наведен ботанички термин *змијинска глава* који означава биљку *Echium vulgare*. Уосталом и стандардни термин за ову биљку *лисичији реј* такође је фразеолошки обрт овога типа.

9. Узмимо сада неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких зависној синтагми који припадају типу именица + генитив.

У *Речнику САНУ s. v. камен* (још у рукопису) наведен је израз *камен смућње* и дата ова дефиниција: 'узрок неспоразуму, свађи, раздору'. Овај фразеолошки обрт има такође облик одредбене зависне синтагме и, цео, има фигуративно значење.

Слично је и с изразом *камен сјошћцања* који *Речник САНУ* наводи *s. v. камен* (још у рукопису) дајући ову дефиницију 'сметња, препрека за решење, остварење чега'.

10. Међу фразеолошке обрте по структури једнаке одредбеној зависној синтагми који припадају типу: именица + предлошко-падежна форма именице долази, нпр., и овај: *месѿо ѿод сунцем*, који је у *Речнику МС—МХ* овако дефинисан: 'могућност живљења, живот' (*s. v. месѿо*).

11. У вези с типом глагол + именица треба, пре свега, рећи да именица може бити у разним зависним падежима, без предлога или с предлогом. Затим, уз један глагол може стајати и више именица. Најзад, потребно је објаснити зашто сам овај тип уопште навео међу синтагматске фразеолошке обрте кад је познато да су конструкције састављене од личног глаголског облика и именице у зависном падежу по структури у главном реченице. Учинио сам

то зато што је у овим фразеолошким обртима именица у ствари везана уз значење глаголске основе (зато се у речницима ови фразеолошки обрти дају у конструкцији: инфинитив + именица), а појава тих обрта (у одређеном контексту) с личним глаголским обликом само је њихова конкретна контекстуална реализација. Да то покажем и на једном примеру. Фразеолошки обрт *Врана му је мозак ђоџила* наведен је у категорији обрта по структури једнаких реченици зато што се он не може свести на конструкцију: инфинитив + именица, као што је, нпр., случај с обртом *даџи бабу за невесију*.

Ево сада неколико примера за овај тип фразеолошких обрта:

— глагол + акузатив без предлога. — У *Речнику САНУ s. v. камен* (још у рукопису) наведен је израз *јесиџи камен* и дата ова дефиниција: 'мучно живети, оскудевати, злопатити се'. Овај фразеолошки обрт има облик зависне синтагме и, цео, има фигуративно значење;

— глагол + инструментал. — У истом речнику *s. v. глава* наведен је израз *мућнуџи главом* и дата дефиниција 'размислити, промислити';

— глагол + акузатив с предлогом. — У *Речнику САНУ s. v. камен* (још у рукопису) наведен је израз *закоџаџи ђод камен* и дата ова дефиниција: 'добро сакрити, чувати у највећој тајности':

— глагол + предлог + [(придев + именица) у акузативу]. — У истом речнику *s. v. венчаџи се* наведен је израз *венчаџи се за сџуден камен* и дата дефиниција 'закалуђерити се';

— глагол + акузатив + акузатив с предлогом. — У *Речнику САНУ s. v. баба*¹ наведен је израз *даџи бабу за невесију* и дата ова дефиниција: 'подметнути лоше место доброга, подвалити'.

Наведени примери показују велику разноврсност варијаната што их има тип глагол + именица. Разуме се да ово ни издалека нису све варијанте.

12. Међу фразеолошке обрте по структури једнаке зависној синтагми који припадају типу: зависни падеж без предлога до-

лази, нпр., и инструментал *главом*, који је у *Речнику САНУ* овако дефинисан: ‘лично, сам’ (s. v. *глава*).

13. Међу фразеолошке обрте који припадају типу: зависни падеж с предлогом долази и овај аблативни генитив: *преко главе*. У *Речнику САНУ* дата је ова дефиниција: ‘веома много, превише, преко мере’ (s. v. *глава*).

14. Узмимо сада неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких зависној синтагми који припадају типу: предлог + придев + именица.

Тако се у *Речнику МС—МХ* s. v. *небо* наводи израз *на деветом небу*, који је овако дефинисан: ‘сав блажен’. Овај фразеолошки обрт има облик зависне синтагме и, цео, има фигуративно значење.

Слично је и с изразом *на брзу руку* који *Речник МС—МХ* наводи s. v. *рука* дајући ову дефиницију: ‘брзо, журно’.

15. Међу фразеолошке обрте који припадају типу: предлошко-падежна форма именице + генитив долази, нпр., и овај: *из дубине душе*, који је у *Речнику САНУ* овако дефинисан: ‘у великој мери, врло много, сасвим, потпуно (кад је реч о јаким осећањима)’ (s. v. *душа*).

16. Узмимо сада неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких зависним синтагамама који припадају типу: предлошко-падежна форма именице + предлошко-падежна форма именице.

У *Речнику САНУ* s. v. *глава* наведен је израз *од главе до њега* и дата ова дефиниција: ‘целим бићем, сав, у потпуности’.

У истом речнику s. v. *дан* наведен је израз *из дана у дан* и дата дефиниција: ‘непрестано, стално, непрекидно; све више’.

17. Међу фразеолошке обрте који припадају типу: глагол + прилог долази, нпр., и овај: *ојтићи бесџрага* који *Речник САНУ* дефинише са ‘пропасти’ (s. v. *бесџрага*).

Остале категорије

18. Према класификацији коју даје Н. М. Шанский за руски језик, можемо, кад је реч о српскохрватском, издвојити још ове категорије фразеолошких обрта:

- I. конструкција са саставним везником;
- II. конструкција с поредбеним везником;
- III. конструкција с негацијом.

19. У ствари, конструкције са саставним везником по структури могу да буду једнаке и реченици и синтагми.

Као пример конструкције са саставним везником која је по структури једнака реченици (саставној, разуме се) може да послужи израз: *И вуци сийи и овце на броју*. У *Речнику САНУ* дата је ова дефиниција: 'каже се кад се удеси да сви буду задовољни, кад се постигне споразум, када се супротности доведу у сагласност' (s. v. *вук*).

Као пример конструкције са саставним везником која је по структури једнака синтагми (напоредној, разуме се) може да послужи израз: *дан и ноћ*. У *Речнику САНУ* дата је ова дефиниција: 'непрекидно, непрестано, стално, једнако' (s. v. *дан*).

20. Узмимо сада неколико примера за конструкцију с поредбеним везником.

У *Речнику САНУ* s. v. *вода* наводи се израз *као (хладне) воде* и даје ова дефиниција: 'доста, изобилно'.

У истом речнику, такође s. v. *вода*, наводи се и израз *као мало воде на длану (гледаји, држаји, пазији, чуваји)* и овако дефинише: 'као нешто драгоцено; најбоље што се може'.

21. Погледајмо, најзад, и неколико примера конструкције с негацијом.

У *Речнику САНУ* s. v. *вук* наводи се израз *ни зука ни вука* са дефиницијом: 'нигде никог, нигде ничег (нема)'.

Такав је и израз *ни за живу главу* који *Речник САНУ* овако дефинише: 'нипошто, никако' (s. v. *глава*).

Берислав М. Николић